

ANNA IZABELA BRZEZIŃSKA*, RADOSŁAW KACZAN,
KONRAD PIOTROWSKI, PIOTR RYCIELSKI

Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności: czynniki powodzenia i czynniki ryzyka**

1. Wprowadzenie

W niniejszym artykule analizujemy uwarunkowania aktywności zawodowej z perspektywy czynników, które mogą zostać uznane za warunkujące powodzenie w poszukiwaniu i utrzymaniu pracy lub za przyczyniające się do zwiększania ryzyka nieznaledzenia lub utraty pracy¹. W zamyśle autorów czwarty z serii prezentowanych artykułów ma za zadanie ukazać wszystkie dotychczas analizowane zmienne i ich wagę dla aktywności zawodowej i zadowolenia z życia. Sądzimy, że całościowe spojrzenie pozwoli nam na wskazanie takich konfiguracji zmiennych, które w poszczególnych grupach badanych przez nas osób niepełnosprawnych wiążą się z powodzeniem na rynku pracy i ich satysfakcją z życia. Tego rodzaju ustalenia mogą być pomocne w projektowaniu skuteczniejszych metod aktywizacji zawodowej i wspierania zatrudnienia wśród osób niepełnosprawnych. Włączenie w oferowane tym osobom programy pomocy wiedzy nie tylko

* Prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska, Instytut Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i zespół – Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej w Warszawie, e-mail: aibrzez@amu.edu.pl

** Jest to czwarty artykuł z cyklu prezentującego wyniki badań nad aktywnością zawodową osób z ograniczeniami sprawności. Pierwszy z nich: Brzezińska A. I., Kaczan R., Piotrowski K., Rycielski P., Sijko K., Wiszejko-Wierzbicka D. (2008). *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności: czynniki społeczno-demograficzne*. „Nauka”, 1, s. 129-150; drugi: Brzezińska A. I., Kaczan R., Piotrowski K., Rycielski P. (2008). *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności: wychowanie i kapitał społeczny*. „Nauka”, 2, s. 129-156; trzeci: Brzezińska A. I., Kaczan R., Piotrowski K., Rycielski P. (2008). *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności: kompetencje osobiste*. „Nauka”, 3, s. 97-123.

¹ Badania, których wyniki prezentujemy, przeprowadzono w ramach projektu nr WUE/0041/IV/05 zrealizowanego (w okresie od listopada 2005 do marca 2008 r.) w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego Rozwój Zasobów Ludzkich – priorytet 1 pt.: *Aktywna polityka rynku pracy oraz integracji zawodowej i społecznej*, działanie 1.4. pt.: *Integracja zawodowa i społeczna osób niepełnosprawnych*. Kierownikiem projektu była prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska. Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego realizowany był w Szkole Wyższej Psychologii Społecznej w Warszawie.

o pojedynczych – izolowanych – czynnikach wspierających i utrudniających, ale także o ich interakcjach zwiększa szanse na lepsze wykorzystanie posiadanych przez nich zasobów.

2. Problem

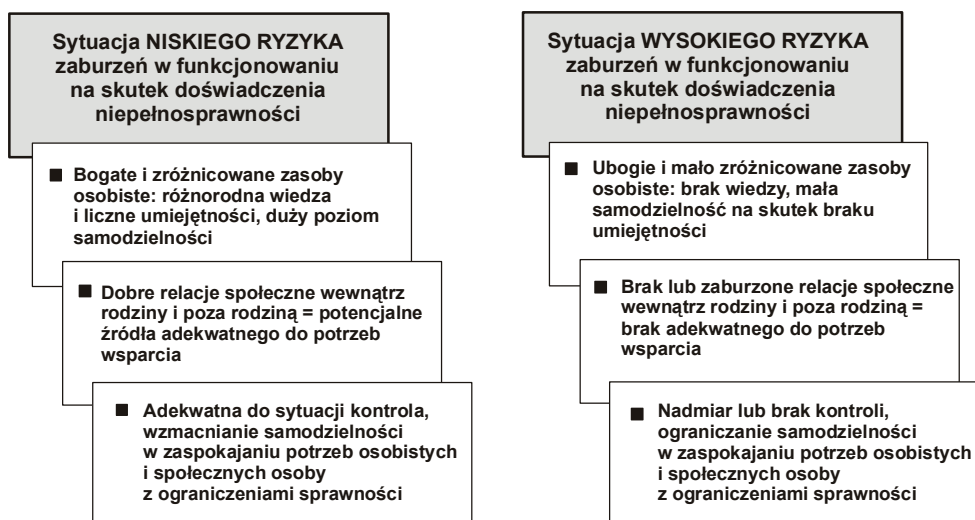
Doświadczenie ograniczenia własnej sprawności jest wydarzeniem, które należy zawsze rozpatrywać z kilku perspektyw – jednostkowej, rodzinnej i społecznej. Niezależnie od tego, kiedy w cyklu życia jednostki (dzieciństwo, dorastanie czy okres dorosłości) ujawnia się niepełnosprawność, jej skutki widać wyraźnie w różnych obszarach.

Jeżeli niepełnosprawność ujawnia się nagle i „staje się”, czy „jest”, problemem tylko jednostki, która sama musi sobie z nim radzić, to po jakimś czasie (dłuższym, gdy ma ona wiele różnych zasobów, i krótszym, gdy tych zasobów jest mało lub są mało zróżnicowane) i tak jej skutki będą widoczne nie tylko w coraz bardziej zaburzonym funkcjonowaniu tej osoby, ale i wszystkich członków jej rodziny i to w coraz większej liczbie obszarów, jest to tzw. **efekt generalizacji problemu**. W dalszej perspektywie zaburzeniu ulegną także relacje rodziny osoby niepełnosprawnej z otoczeniem społecznym – sąsiadami, dalszymi krewnymi, znajomymi. Takie otoczenie, w którym człowiek z ograniczeniami sprawności skazany jest na samotne zmaganie się z nimi, pełne jest różnorodnych **czynników ryzyka**, nasilających problemy wynikające bezpośrednio z doświadczanej niepełnosprawności i powodujących powstawanie tzw. **objawów wtórnych**, jak np. obniżenie nastroju, wzmożona męczliwość, wzrost agresywności wobec bliskich, unikanie sytuacji trudnych, deprecjonowanie własnej osoby czy postawa roszczeniowa.

Gdy natomiast niepełnosprawności doświadcza osoba otoczona w rodzinie, sąsiedztwie czy miejscu pracy akceptującymi i rozumiejącymi ją ludźmi, z którymi łączą ją poprawne relacje, dające z jednej strony poczucie bezpieczeństwa, a z drugiej nieograniczające jej poczucia autonomii, to nawet w krańcowo trudnej sytuacji znacznego ograniczenia sprawności po pierwszym trudnym okresie adaptacji do nagłej zmiany będzie potrafiła poradzić sobie z jej skutkami. Sama, bądź przy pomocy innych, potrafi wypracować nowe sposoby działania, korzystając z własnych bogatych zasobów osobistych bądź z zasobów swego bliższego i dalszego otoczenia. Takie otoczenie bogate jest w tzw. **czynniki powodzenia** – wspierające i podtrzymujące wysiłki osoby niepełnosprawnej, ale także podtrzymujące jej poczucie skuteczności i poczucie własnej wartości oraz wiarę w powodzenie podejmowanych działań.

Doświadczenie niepełnosprawności nie musi pociągać za sobą niejako automatycznie znacznego zaburzenia funkcjonowania jednostki. Stanie się tak jednak wtedy, gdy osoby bliskie nie udzielą w porę adekwatnego do jej zmienionych potrzeb wsparcia i pozostawią ją samą, bądź gdy nadmiernie ograniczą jej swobodę i zwiększą zakres kontroli, wreszcie gdy zasoby jednostki (jej wiedza i różne umiejętności) okażą się zbyt ubo-

gie w stosunku do wymagań nowej, zmienionej sytuacji. Te wszystkie czynniki, działając w izolacji od siebie, mogą, ale nie muszą, pogorszyć funkcjonowanie jednostki, dlatego nazywamy je **czynnikami ryzyka**. Gdy jednak wystąpią razem – zaburzenia te pojawiają się i będą w miarę upływu czasu obejmowały coraz to nowe obszary (ryc. 1).

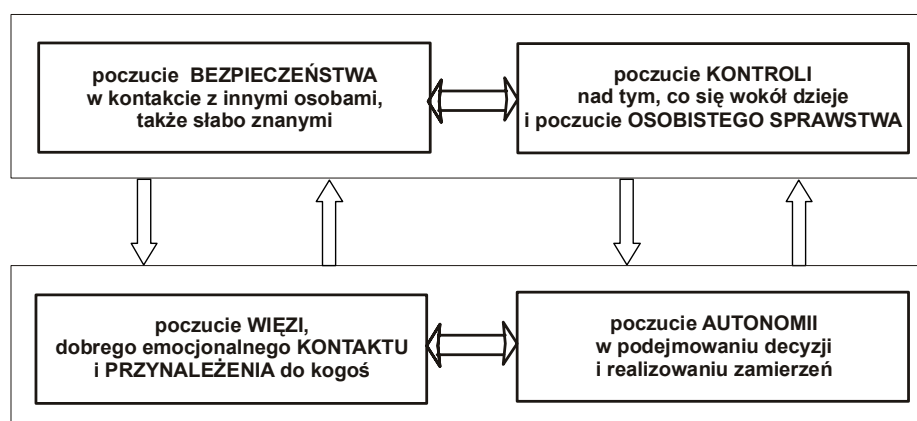


Ryc. 1. Sytuacja niskiego i wysokiego ryzyka zaburzeń w funkcjonowaniu osoby z ograniczeniem sprawności

Źródło: opracowanie Anna Izabela Brzezińska

Każdy okres życia narażony jest na **specyficzne czynniki ryzyka** i **specyficzne czynniki wspomagające** rozwój (Sęk, Brzezińska, 2008). „Specyficzne” oznacza tu „charakterystyczne dla danego okresu życia”. Ich działanie wcześniej lub później nie przyniesie takich skutków, jak wtedy, gdy pojawią się i zadziałają w tym właśnie czasie. Od tego, czy i kiedy się pojawią, ile ich będzie, jaka będzie ich natura, czy wejdą ze sobą w interakcję, czy też nie – zależy nie tylko sam przebieg rozwoju, jego tempo i rytm, ale także poziom osiągnięć rozwojowych, wielkość zasobów (wiedzy i umiejętności), z jakimi wkroczyliśmy w następną fazę życia (Brzezińska, Appelt, Ziółkowska, 2008) oraz poczucie jakości życia – wysokie lub niskie, w tym zaufanie do siebie i do innych ludzi. Prócz czynników specyficznych, czyli charakterystycznych dla danego okresu życia, można mówić o **czynnikach niespecyficznych**, a więc takich, które – niezależnie od tego, kiedy się pojawią – będą albo zakłócały bieg życia albo też będą sprzyjały realizacji kolejnych zadań, jakie przed nami stają. Do czynników niespecyficznych sprzyjających rozwojowi, będących bezpośrednim efektem jakości kontaktów społecznych z ludźmi w różnym wieku, należą w każdym okresie życia **poczucie bezpieczeństwa** i pozosta-

jące z nim w opozycji **poczucie kontroli** nad sytuacją oraz **poczucie więzi** w opozycji do **poczucia autonomii** (por. ryc. 2).



Ryc. 2. Czynniki niespecyficzne korzystne dla rozwoju

Źródło: Brzezińska, 2005, s. 32

Te cztery „poczucia”, w różnej formie i różnym nasileniu, występują w każdym okresie życia, ale zawsze mają istotny wpływ na działanie: na to, czy jesteśmy odważni czy ostrożni, otwarci i ciekawi świata czy też zamknięci i obawiający się nieznanego; aktywni i eksplorujący swe najbliższe otoczenie czy też bierni i czekający na działania innej osoby, np. na jej polecenia, opinię, wyrażone własne zdanie, zgodę na działanie itp. Wysokie poczucie bezpieczeństwa i zadowolenie z silnych więzi z innymi, zrównoważone wysokim poczuciem sprawstwa i autonomii w osiąganiu własnych celów, to niespecyficzny i bardzo korzystny dla rozwoju układ w każdym wieku, nie tylko w okresie dzieciństwa.

Z kolei **układ ryzyka** to albo (1) bardzo wysokie poczucie bezpieczeństwa i silna potrzeba więzi z innymi, ale jednocześnie niskie poczucie kontroli nad zdarzeniami i nad sobą oraz niskie poczucie autonomii w stanowieniu i realizowaniu swych celów, albo (2) niskie poczucie bezpieczeństwa i brak zaspokojenia potrzeby afiliacji przy wysokim poczuciu kontroli nad sytuacją i poczuciu autonomii własnych działań. Tak więc to nie pojawienie się jakiegoś jednego, pojedynczego, nawet bardzo silnego czynnika będzie stanowiło o ryzyku niepowodzenia w procesie rozwoju, ale to, na ile – niezrównoważony przez inne czynniki – zaburzy on dotychczasowy układ regulujący postępowanie jednostki.

Czynniki ryzyka to **czynniki zwiększające przeciążenie systemu regulacji** zachowania do takiego stopnia, że bez interwencji zewnętrznej niemożliwe jest utrzymanie na poziomie dla jednostki optymalnym z punktu widzenia dobroci dopasowania genotyp – środowisko (Sęk, Brzezińska, 2008):

- 1) **homeostazy**, czyli stanu optymalnego funkcjonowania,
- 2) **homeorezy**, czyli dotychczasowego przebiegu procesu rozwoju zgodnego z genotypem, a więc tzw. **kreodu** (ścieżki rozwoju) (za: Waddington, 1956, 1957).

Aby ocenić, jak duże może być uszkodzające działanie czynników ryzyka i ich siła zaburzająca najpierw homeostazę, a w konsekwencji i homeorezę, warto ująć parametry ich działania na kilku kontinuumach:

- 1) jaka jest siła oddziaływania każdego z czynników ryzyka: *duża – mała*,
- 2) jak długo działa każdy czynnik z osobna: *długo – krótko*,
- 3) jaki jest charakter oddziaływania: *jednorazowo – kilka razy – powtarza się* (tu oceniamy, czy jest to czynnik „ostry”, pojawiający się nagle, czy „chroniczny”, występujący w sposób przewlekły),
- 4) czy jego działanie jest regularne: *regularność – brak regularności*,
- 5) czy jego działanie jest przewidywalne: *tak – nie*,
- 6) czy jego działanie jest typowe dla wieku i płci (punktualność wydarzeń życiowych ze względu na wiek i płeć – Bee, 2004): *punktualne – niepunktualne* (wcześniej – później niż u rówieśników lub osób tej samej płci),
- 7) w jakiej fazie cyklu rozwojowego pojawia się dany czynnik ryzyka: *progres – plateau – regres – kryzys* (Brzezińska, 2000).

W rozpoznawaniu czynników ryzyka trzeba też zwrócić uwagę na to, co jest ich źródłem, a co jedynie wzmacnia ich zakłócające działanie. Rycina 3 pokazuje kilka klas czynników ryzyka (lewa strona) w odniesieniu do kontekstu, w jakim zanurzony jest rozwój każdego człowieka (prawa strona).

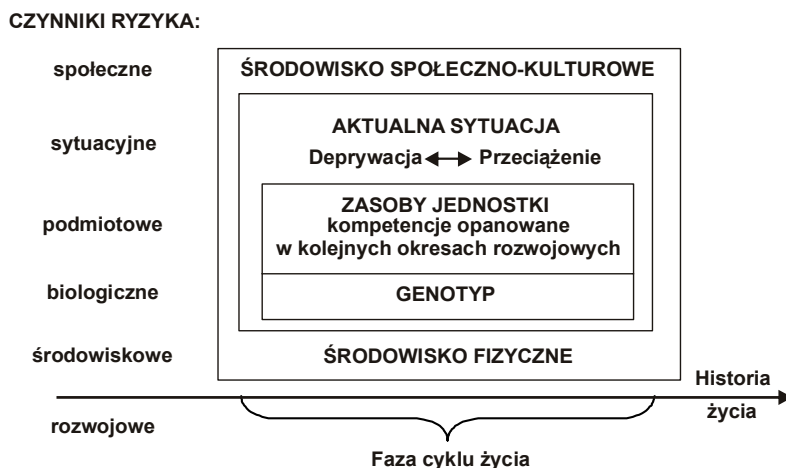
Przy ubogich zasobach osobistych (niski poziom kompetencji aktualnych i ograniczone możliwości ich poszerzania) oraz ubogich i mało zróżnicowanych zasobach społecznych (słaba sieć wsparcia) „zwykle” czynniki ryzyka stają się czynnikami wysokiego ryzyka.

Natomiast przy bogatych zasobach osobistych (wysoki poziom kompetencji aktualnych i duże możliwości ich poszerzania oraz modyfikowania) oraz bogatych i zróżnicowanych zasobach społecznych (mocna sieć wsparcia) „zwykle” czynniki ryzyka stają się czynnikami niskiego ryzyka.

W sytuacji doświadczenia znacznego ograniczenia sprawności można wyróżnić dwa szczególnie niebezpieczne **układy ryzyka zaburzeń** aktualnego funkcjonowania jednostki, jako skutek zakłócenia homeostazy oraz dalszego procesu rozwoju, jako skutek zakłócenia homeorezy i „wyrzucenia” z dotychczasowej ścieżki rozwojowej, czyli z tzw. kreodu.

Pierwszy układ ryzyka charakteryzuje **nadmiar obciążeń przy niedostatku wsparcia** ze strony innych ludzi i jednocześnie braku kompetencji adekwatnych do radzenia sobie z zaistniałą sytuacją. Jednostka może mieć wysokie kompetencje w wielu obszarach, ale jeżeli ma mało doświadczeń pozytywnych w radzeniu sobie z sytuacjami nie-

przewidywalnymi, nagłymi czy nadmiernie obciążającymi, to sobie nie poradzi. Czasami nawet wysokie kompetencje w niektórych obszarach, jak np. duża wrażliwość emocjonalna, przenikliwość przy wysokiej inteligencji, otwartość społeczna i gotowość do współdziałania, tak cenne w innych sytuacjach – tutaj mogą obrócić się przeciwko niej.



Ryc. 3. Czynniki ryzyka w procesie rozwoju
Źródło: opracowanie Anna Izabela Brzezińska

Drugi układ ryzyka to **niedostatek obciążeń** wynikający z nadmiernie chroniącej i opiekuńczej postawy innych ludzi przy jednoczesnym **nadmiarze pomocy i wsparcia**, a także nadmiernej kontroli poczynań jednostki. Powoduje to powolne psychiczne ubezwłasnowolnianie, ograniczanie rozwoju przede wszystkim kompetencji zaradczych związanych z radzeniem sobie z silnymi emocjami, także z ambiwalencją odczuć wobec innych osób oraz z realizacją zadań w sytuacji dużego i długotrwałego emocjonalnego obciążenia.

Czynniki ryzyka nie działają samodzielnie, w sposób izolowany i w „próżni psychologicznej”. Zawsze działają w **interakcji** z innymi czynnikami i na jakimś „tle”. Są też – o czym warto pamiętać – kompensowane przez posiadane przez jednostkę i dostępne jej na poziomie samoświadomości zasoby, czyli te właściwości, które pomagają rozwiązywać trudne problemy i zmniejszać skutki ich działania. W związku z tym w działaniach prewencyjnych i interwencyjnych wyodrębniono **strategie pozytywne** – ukierunkowane na rozwój i aktualizację zasobów jednostki, grupy i środowiska, w którym jednostka żyje, oraz **strategie negatywne** – ukierunkowane na usuwanie lub zmniejszenie intensywności działania czynników ryzyka (Sęk, Brzezińska, 2008).

Generalnie można powiedzieć, iż w sytuacji znacznego ograniczenia sprawności ryzyko zaburzenia tak aktualnego funkcjonowania jednostki, jak i procesu jej dalszego rozwoju jest tym większe, im:

- 1) działa więcej nierozpoznanych czynników ryzyka,
- 2) są one bardziej różnorodne,
- 3) działają w interakcji ze sobą przy jednocześnie
- 4) słabych zasobach osobistych jednostki, wynikających np. z zaniedbania w poprzednich okresach rozwoju i
- 5) nikłych zasobach społecznych kompensujących zagrożenia (brak lub nieadekwatne wsparcie bliskich osób).

Nasuwa się jednak wniosek ogólniejszej natury: najgorsze skutki dla rozwoju osoby w każdym wieku ma niepełnosprawność, która „ujawnia się” lub pojawia nagle, w sposób nieoczekiwany w normatywnych kryzysowych momentach rozwoju (por. Brzezińska, Appelt, Ziółkowska, 2008), kiedy to poprzednia struktura psychiczna rozpada się, a nowa dopiero powstaje. Wtedy doświadczanie niepełnosprawności utrudnia integrację nowych doświadczeń i jej różnorakie skutki – szczególnie przy braku adekwatnego do potrzeb jednostki wsparcia społecznego – mogą być przez osobę odczuwane przez długie lata życia i to w wielu różnych sytuacjach.

3. Metoda²

Badaniami objęta została grupa osób niepełnosprawnych prawnie, aktywnych i biernych zawodowo o umiarkowanym i znacznym stopniu niepełnosprawności, w wieku 18-65 lat. Zrealizowanych zostało 1498 wywiadów, w tym 791 z osobami aktywnymi zawodowo (pracującymi i poszukującymi pracy) oraz 707 z osobami biernymi zawodowo (nieposzukującymi pracy). Badaną grupę podzieliliśmy na pięć podgrup wg kryterium posiadania pracy aktualnie, kiedyś i wyrażanej chęci znalezienia pracy. W ten sposób określono dla każdej badanej osoby jej status zawodowy (patrz: pięć kategorii w tabeli 1). Grupy 1, 2 i 3 to osoby przejawiające aktywną postawę na rynku pracy. Osoby te bądź pracują zawodowo (grupa 1), bądź też poszukują zatrudnienia (grupy 2 i 3). Osoby należące do grup 4 i 5 nie są zainteresowane wejściem na rynek pracy, traktujemy je więc jako bierne zawodowo. Jednocześnie podzieliliśmy osoby bezrobotne i bierne na podgrupy ze względu na fakt posiadania doświadczeń zawodowych w przeszłości.

Ponadto dla rozwikłania problemu zarysowanego we wstępie teoretycznym (por. pkt 2) poszukiwaliśmy kryterium wyróżnienia takich grup, które mogłyby skupić osoby potencjalnie pasujące do **profilu sukcesu i profilu ryzyka**.

W tym celu wyodrębniliśmy skrajne grupy ze względu na dwa kryteria: (1) sytuację zawodową oraz (2) sytuację finansową. W obszarze funkcjonowania zawodowego bra-

² Szczegółowy opis metodologii naszych badań i raporty z kolejnych etapów badań oraz wszystkie przygotowane i cytowane w tekście publikacje patrz strona internetowa: www.swps.edu.pl (i dalej znak EFS) lub: www.swps.edu.pl/new_www/efs/ oraz http://www.swps.edu.pl/new_www/UserFiles/File/EFS/metod.pdf.

liśmy pod uwagę to, czy ktoś pracuje, czyli jest osobą aktywną, czy nie też pracuje i nie poszukuje pracy, czyli jest osobą bierną.

Tabela 1. Grupy osób z ograniczeniami sprawności wyróżnione ze względu na charakter aktywności zawodowej

Status zatrudnienia	Charakterystyka
1) Pracujący	Aktywni zawodowo, posiadający zatrudnienie
2) Bezrobotni, którzy kiedyś pracowali	Poszukujący pracy i gotowi ją podjąć
3) Bezrobotni, którzy nigdy nie pracowali	
4) Bierni, którzy kiedyś pracowali	Nieposzukujący pracy i niezainteresowani jej podjęciem
5) Bierni, którzy nigdy nie pracowali	

Źródło: opracowanie Konrad Piotrowski

Drugim kryterium była sytuacja finansowa, którą określiliśmy nie na podstawie deklarowanych dochodów, ale na podstawie odpowiedzi na pytanie, czy aktualne dochody respondentów w jego ocenie są wystarczające w stosunku do jego potrzeb. W wyniku skrzyżowania tych dwóch kryteriów powstały cztery grupy osób – por. tabela 2 i tabela 3.

Tabela 2. Liczba osób w czterech wyodrębnionych grupach

Wyodrębnione grupy	Zadowoleni z sytuacji finansowej	Niezadowoleni z sytuacji finansowej
Bierni (nie pracują i nie planują pracować)	14	110
Pracujący	34	75

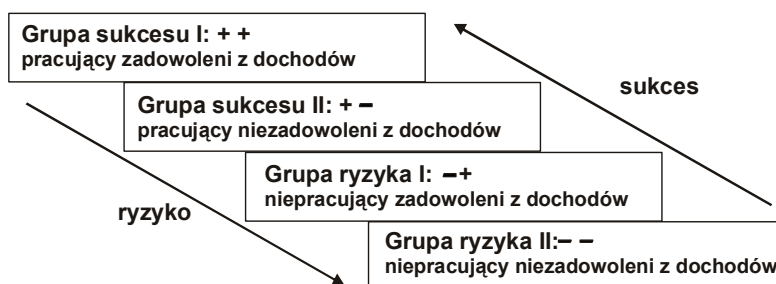
Źródło: na podstawie badań własnych

Tabela 3. Grupy sukcesu i grupy ryzyka

Wyodrębnione grupy	Zadowoleni z sytuacji finansowej		Niezadowoleni z sytuacji finansowej	
	Czynnik ryzyka: brak pracy	-	Czynnik ryzyka: brak pracy	-
Bierni (nie pracują i nie planują pracować)	Czynnik sukcesu: zadowolenie z dochodów	+	Czynnik ryzyka: niezadowolenie z dochodów	-
	Czynnik sukcesu: praca	+	Czynnik sukcesu: praca	+
Pracujący	Czynnik sukcesu: zadowolenie z dochodów	+	Czynnik ryzyka: niezadowolenie z dochodów	-

Źródło: opracowanie Anna Izabela Brzezińska

Stawiając pytanie o to, która z czterech wyodrębnionych grup może być potencjalnie uznana za grupę ryzyka, a która za grupę sukcesu – przyjmujemy następującą hipotetyczną kolejność ukazaną na rycinie 4.



Ryc. 4. Wyłonione grupy sukcesu i ryzyka
Źródło: opracowanie Anna Izabela Brzezińska

Za podstawowy czynnik sukcesu uznaliśmy fakt posiadania pracy, nieco mniejsze znaczenie przypisaliśmy poczuciu, że posiadane dochody są adekwatne do odczuwanych potrzeb. Z kolei za główny **czynnik ryzyka** uznaliśmy bierność zawodową, a za czynnik ryzyka o mniejszym znaczeniu uznaliśmy fakt niezadowolenia z dochodów w stosunku do potrzeb.

Grupa ryzyka, w której łączą się oba czynniki ryzyka, czyli bierność (brak pracy) i niezadowolenie z dochodów w stosunku do potrzeb to grupa (**bierni niezadowoleni z dochodów**), która wymaga największej uwagi ze strony rodziny, różnych instytucji i specjalistów zajmujących się doradztwem zawodowym dla osób z ograniczeniami sprawności. W tej grupie bowiem powiększanie dochodów może być czynnikiem, który paradoksalnie będzie oddalał te osoby od rynku pracy, ale z kolei ich zmniejszanie wcale nie musi być czynnikiem aktywizującym i mobilizującym do jej poszukiwania. To w tej grupie możemy spodziewać się nasilenia postaw roszczeniowych z jednej strony, a wysokiego poziomu wyuczonej bezradności i zaniżonej albo wysoce nierealistycznej pozytywnej samooceny z drugiej.

W części poświęconej prezentacji wyników na początku przedstawimy analizy pokazujące, w jaki sposób wyłonione przez nas grupy sukcesu i grupy ryzyka różnią się w zakresie takich czynników, jak: zmienne socjodemograficzne i związane z niepełnosprawnością, kapitał osobisty i społeczny oraz kompetencje osobiste³.

³ Szczegółowe charakterystyki zmiennych wchodzących w skład każdego czynnika znajdują się w naszych poprzednich artykułach: Brzezińska A.I., Kaczan R., Piotrowski K., Rycielski P., Sijko K., Wiszejko-Wierzbicka D. (2008). *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności: czynniki społeczno-demograficzne*. „Nauka”, 1, 129-150. Brzezińska A.I., Kaczan

Następnie zostaną przedstawione wyniki dotyczące pięciu grup wyłonionych ze względu na aktywność zawodową (por. tabela 1), dla których proponujemy model pokazujący związki zmiennych demograficznych, związanych z niepełnosprawnością, z kapitałem osobistym i społecznym oraz kompetencjami osobistymi i aktywnością/biernością zawodową.

4. Wyniki

4.1. Czynniki powodzenia i czynniki ryzyka

Osoby wchodzące w skład wyróżnionych przez nas czterech grup (grupa sukcesu I, grupa sukcesu II, grupa ryzyka I, grupa ryzyka II – patrz: ryc. 4) reprezentują odmienne sytuacje i ścieżki życiowe. Chcielibyśmy na podstawie zebranych danych i możliwych interpretacji wykazać, jak w poszczególnych grupach rozkładały się badane czynniki i które z nich możemy uznać za **czynniki powodzenia**, przyczyniające się do odniesienia sukcesu, a które za **czynniki ryzyka**, powodujące ograniczanie aktywności i bierność zawodową.

Na podstawie analizy wszystkich badanych czynników można wyodrębnić te spośród nich, które wyraźnie powiązane są albo z sukcesem na rynku pracy (posiadanie pracy i/lub zadowolenie z dochodów w stosunku do potrzeb) albo z niepowodzeniem (brak pracy i/lub niezadowolenie z dochodów w stosunku do potrzeb) – por. tabela 4.

Jak widać, w grupie pierwszej, czyli osób pracujących i zadowolonych ze swych dochodów ocenianych w stosunku do potrzeb, nie pojawił się ani jeden czynnik ryzyka, w grupie drugiej (pracujący, ale ze swych dochodów niezadowoleni) tych czynników jest siedem, w grupie trzeciej – niepracujących, ale z dochodów zadowolonych czynników ryzyka jest osiemnaście, a w grupie czwartej aż dwadzieścia osiem. Ta ostatnia grupa to osoby niepracujące i jednocześnie niezadowolone ze swoich dochodów. Taki układ wyników pokazuje, iż cezurą w zasadniczym stopniu dzielącą nasze badane osoby jest fakt posiadania pracy, mniejsze znaczenie ma to, czy w ich odczuciu dochody pozwalają na zaspokajanie potrzeb. Zatem nasze przypuszczenie zostało potwierdzone i mamy taki układ grup ryzyka, jak pokazuje to tabela 4.

R., Piotrowski K., Rycielski P. (2008). *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności: wychowanie i kapitał społeczny*. „Nauka”, 2, 129-156. Brzezińska A.I., Kaczan R., Piotrowski K., Rycielski P. (2008). *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności: kompetencje osobiste*. „Nauka”, 3, 97-123.

Tabela 4. Czynniki powodzenia i czynniki ryzyka w porównywanych czterech grupach (wg % odpowiedzi w danej kategorii; pogrubieniem i * zaznaczono czynniki ryzyka)

Grupa	Analizowane czynniki	Porównywane grupy			
		Pracujący		Niepracujący	
		zadowoleni	niezadowoleni	zadowoleni	niezadowoleni
		Grupa 1	Grupa 2	Grupa 3	Grupa 4
Zmienne socjodemograficzne	wiek w latach	<u>42,6</u> ⁴	<u>40,87</u>	34,0	35,7
	kobiety ⁵	44,1	46,7*	35,7	59,1*
	mężczyźni	<u>55,9</u>	<u>53,3</u>	64,3	40,9
	panna/kawaler	32,4	42,7	64,3*	73,6*
	duże miasto	<u>44,1</u>	38,7	21,4	20,9
	małe miasto	26,5	12,0	21,4	31,8
	wieś	29,4	49,3*	57,1*	47,3*
Zmienne związane z niepełnosprawnością	niep. umiark.	<u>82,4</u>	<u>88,0</u>	42,9	43,6
	niep. znaczna	17,6	12,0	57,1*	56,4*
	niep. od ur.	32,4	24,0	57,1*	62,4*
	niep. w latach	22,38	18,13	26,6*	28,13*
	samoocena zdrowia ⁶	<u>76,5</u>	63,6	58,2	30,7*
	samoocena sprawności ⁷	<u>62,6</u>	38,0	23,1*	17,5*
Zmienne wychowawcze	liczba obowiązków ⁸	4,13	4,21	4,15	3,47*
	swoboda ⁹	<u>3,38</u>	<u>3,31</u>	2,64*	2,75*
	samodzielność	różnice nieistotne statystycznie			
	relacje	różnice nieistotne statystycznie			

⁴ Podkreślono czynniki uznane za czynniki sukcesu, czyli powodzenia na rynku pracy.

⁵ W tabeli podano % odpowiedzi – o ile nie zaznaczono inaczej.

⁶ Połączone dwie kategorie odpowiedzi: *bardzo dobry i dobry*.

⁷ Połączone dwie kategorie: *jestem osobą dużo sprawniejszą (i trochę sprawniejszą) niż inni ludzie o podobnym typie ograniczenia sprawności*.

⁸ Wynik średni w punktach.

⁹ Wynik średni w punktach.

Grupa	Analizowane czynniki	Porównywane grupy			
		Pracujący		Niepracujący	
		zadowoleni	niezadowoleni	zadowoleni	niezadowoleni
		Grupa 1	Grupa 2	Grupa 3	Grupa 4
Zmienne związane z wykształceniem	wykszt. badan. ¹⁰	<u>12,56</u>	11,24	11,08^{*11}	9,43*
	wykszt. partnera	13,69	10,72*	16,33*	11,87*
	wykszt. ojca	11,5	9,80*	14,00*	10,78*
	wykszt. matki	11,23	9,62*	13,40*	10,50*
	zadow. z wyksz. ¹²	<u>84,9</u>	50,70	53,90	31,90*
Zmienne związane z relacjami społecznymi	reakcja na potrzeby ¹³	<u>93,8</u>	<u>85,10</u>	71,40	67,7*
	rozw. problemów ¹⁴	<u>80,0</u>	<u>76,50</u>	64,30	56,40*
	poczucie wsparcia ¹⁵	<u>4,03</u>	3,67*	<u>4,54</u>	3,68*
	liczba sprawnych znajomych ¹⁶	2,27	2,16*	<u>2,53</u>	1,82*
	liczba znajomych niepełnospraw. ¹⁷	0,92	1,06	1,36*	1,01
Zmienne dotyczące kompetencji osobistych	poczucie kontroli	<u>1,38¹⁸</u>	1,63	1,93*	2,56*
	potencjał rozwoju	<u>3,32</u>	3,04	2,66*	2,54*
	wysiłek wkładany we własny rozwój	<u>3,18</u>	2,68	2,24*	2,34*
	aspiracje	2,63	2,58	2,30*	2,29*

¹⁰ Wykształcenie podano w latach nauki.

¹¹ UWAGA: czynnikiem ryzyka jest znacznie wyższe wykształcenie ojca i matki oraz partnera życiowego niż osoby badanej – może to być czynnik powodujący ograniczanie samodzielności osoby niepełnosprawnej, dający jej, co prawda, poczucie zaspokajania potrzeb (wystarczające dochody), ale niemobilizujące do poszukiwania/podjęcia pracy.

¹² Połączono dwie kategorie odpowiedzi: *tak* i *raczej tak*. Podano % odpowiedzi.

¹³ Odpowiedź typu: *jestem traktowany tak samo jak inni członkowie rodziny*.

¹⁴ Odpowiedź typu: *gdy się zwróć o radę i wsparcie, służą mi pomocą*.

¹⁵ Wynik średni w punktach.

¹⁶ Wynik to logarytm naturalny z podanej liczby osób.

¹⁷ Wynik to logarytm naturalny z podanej liczby osób.

¹⁸ Niski wynik oznacza wewnętrzne umiejscowienie kontroli, czyli poczucie wpływu na zdarzenia.

Grupa	Analizowane czynniki	Porównywane grupy			
		Pracujący		Niepracujący	
		zadowoleni	niezadowoleni	zadowoleni	niezadowoleni
		Grupa 1	Grupa 2	Grupa 3	Grupa 4
	impulsywność	2,42	2,47	2,26	2,73*
	wytrzymałość	2,35	2,37	2,21*	2,05*
	samoocena	<u>3,13</u>	3,01	2,85*	2,59*
	nastrój	<u>4,16</u>	3,79	3,73	3,21*
	ogólne zadowolenie z życia ¹⁹	<u>0,47</u>	-0,01	0,04	-0,45*
Liczba czynników ryzyka		0	7	18	28

Źródło: opracowanie Anna Izabela Brzezińska na podstawie badań własnych

A oto charakterystyka czterech wyodrębnionych grup:

- 1) grupa **dużego ryzyka** (grupa 4) zaburzeń w funkcjonowaniu, wymagająca wielu działań naprawczych, terapeutycznych, doradczych, także edukacyjnych to osoby niepracujące i niezadowolone ze swoich dochodów w stosunku do potrzeb oraz ogólnie najbardziej ze wszystkich badanych niezadowolone ze swego życia; w tej grupie najwięcej jest osób samotnych, najgorzej wykształconych i jednocześnie posiadających najmniejszą liczbę sprawnych znajomych;
- 2) grupa **umiarkowanego ryzyka** (grupa 3) to osoby niepracujące, ale zadowolone ze swoich dochodów; tutaj najważniejszy i najtrudniejszy problem to znalezienie odpowiedniej metody zmiany wygodnego *status quo* w kierunku zwiększenia samodzielności i ich odpowiedzialności za swe życie, paradoksalnie bowiem w tej grupie istotnym czynnikiem ryzyka zwiększającym ich bierność może być stosunkowo wysoki poziom wykształcenia obojga rodziców i partnerów życiowych, wyższy od poziomu wykształcenia osób badanych;
- 3) grupa **niskiego ryzyka** (grupa 2) to osoby pracujące, ale niezadowolone ze swoich dochodów; główne czynniki ryzyka wiążą się tu z poczuciem niskiego wsparcia otrzymywanego od rodziny i niskim poziomem wykształcenia partnerów życiowych oraz obojga rodziców (najniższym w całej analizowanej grupie!), co może wyjaśniać niezadowolenie z dochodów w stosunku do potrzeb, skoro nie bardzo można liczyć na pomoc osób najbliższych.

¹⁹ Wynik w postaci tzw. reszt regresji po „odjęciu” wpływu wieku i wykształcenia.

Porównując w tabeli 4. wyniki w kolumnach dla grup 2, 3 i 4, możemy wskazać dwie grupy czynników ryzyka.

A. Czynniki ryzyka powiązane z niezadowoleniem z własnych dochodów niezależnie od tego, czy ktoś pracuje czy też nie:

- płeć – częściej niezadowolone są kobiety,
- miejsce zamieszkania – częściej niezadowoleni są mieszkańcy wsi,
- osoby, których zarówno ojcowie i matki, jak i partnerzy życiowi mają niski poziom wykształcenia i to niższy od nich, co może stanowić dodatkowe obciążenie, jeśli chodzi o utrzymanie,
- osoby, które mają niskie poczucie wsparcia ze strony swojej rodziny, co może być pochodną niskiego poziomu wykształcenia członków rodziny,
- osoby, które mają niewielu znajomych w pełni sprawnych, co znacznie ogranicza uzyskiwanie wsparcia.

B. Czynniki ryzyka powiązane z biernością i brakiem pracy niezależnie od tego, czy ktoś ocenia swoje dochody w stosunku do potrzeb jako wystarczające czy niewystarczające:

- osoby niepozostające w jakichkolwiek związkach, a więc kawalerowie bądź panny,
- osoby mieszkające na wsi,
- osoby niepełnosprawne od urodzenia, w stopniu znacznym i długo niepełnosprawne, bardzo nisko same oceniające swoją sprawność,
- osoby, które w dzieciństwie doświadczały ograniczania swej swobody przez dorosłych,
- osoby o niskim poziomie wykształcenia,
- osoby o zewnętrznym umiejscowieniu kontroli, czyli żyjące w przekonaniu, że nie mają wpływu na to, co się z nimi dzieje,
- osoby o niskim potencjale rozwojowym we własnym mniemaniu i – co jest z tym spójne – niskim poziomie aspiracji, niepodjmujące wysiłków w kierunku własnego rozwoju, o małej wytrzymałości i ogólnie niskiej samoocenie.

Taki wizerunek biernych zawodowo osób z ograniczeniami sprawności to duże wyzwanie dla twórców programów aktywizacji zawodowej. Mamy bowiem w grupie biernych wyjątkowo niekorzystną **kumulację czynników ryzyka** – obiektywnie wysoki stopień niepełnosprawności, ale obok tego niemożność uzyskania wsparcia w najbliższym otoczeniu, niski poziom wykształcenia i pełen syndrom osobowości o wyuczonej bezradności i niskim mniemaniu o sobie.

Zatem nasza analiza porównawcza przeprowadzona na wynikach uzyskanych przez cztery skrajne grupy nie tylko potwierdziła wnioski formułowane w innych naszych opracowaniach (np. gorsza sytuacja kobiet, osób mieszkających na wsi, samotnych, gorzej wykształconych), ale wskazała nowe istotne obszary ryzyka.

Zadajmy zatem pytania: jakie **czynniki sukcesu** można wskazać na podstawie powyższej analizy? Kto należy do grupy, która może odnieść sukces na rynku pracy pomimo doświadczanej niepełnosprawności? Jaki jest wizerunek grupy osób pracujących i zadowolonych ze swoich dochodów?

Przede wszystkim są to osoby w okresie drugiej połowy średniej dorosłości (średnio – ponad 40-letnie), raczej mężczyźni, osoby pozostające w związkach i mieszkańcy większych miast, o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności. Osoby te mają stosunkowo wysoki poziom wykształcenia, ponadto są lepiej wykształcone niż ich oboje rodzice. Dobrze oceniają swoją rodzinę. Cechuje je przekonanie, że mogą wpływać na to, co się dzieje (wewnętrzne umiejscowienie kontroli). Podstawowym rysem ich osobowości jest pozytywny nastrój, wysoka samoocena stanu zdrowia, sprawności i uzyskanego poziomu wykształcenia, własnego potencjału rozwojowego i wysiłku podejmowanego w kierunku rozwoju. Ogólnie są zadowolone z życia. Za czynniki powiązane z takim stylem funkcjonowania można uznać – na podstawie analizy wyników – stosunkowo dużą liczbę znajomych i doświadczenia z okresu dzieciństwa związane z jednej strony z nakładaniem obowiązków, a z drugiej z pozostawianiem dostatecznej swobody.

Sądzymy, iż podstawowym czynnikiem sukcesu jest optymistyczna osobowość, a ta kształtuje się najpierw w wymagającym i jednocześnie wspierającym środowisku rodzinnym, a potem w środowisku rówieśniczym, sąsiedzkim i zawodowym, wśród przyjaciół i znajomych – w środowisku zróżnicowanym i bogatym, zarówno co do liczby, jak i charakteru kontaktów społecznych. Podstawową cechą wszystkich tych środowisk powinno być zaufanie i szanowanie autonomii oraz – w konsekwencji – pozostawianie przestrzeni na własną aktywność jednostki i udzielanie tzw. wycofującej się, czyli „minimalnie koniecznej” pomocy i wsparcia²⁰.

4.2. Profile powodzenia i profile ryzyka

W poprzednich artykułach z tej serii (por. „Nauka” 1/2008, 2/2008, 3/2008) opisywaliśmy związek różnego rodzaju zmiennych z jakością życia u osób z ograniczoną sprawnością w zależności od posiadanego statusu zawodowego. W tym miejscu proponujemy model podsumowujący sumaryczne efekty opisywanych wcześniej grup zmiennych, takich jak zmienne demograficzne, kapitał społeczny i osobisty czy też wynikający z wychowania. W celu ograniczenia liczby zmiennych, które chcielibyśmy przedstawić w modelu zbiorczym, zastosowaliśmy analizę czynnikową z rotacją Varimax, do której wprowadziliśmy 19 opisywanych we wcześniejszych artykułach (por. „Nauka” 1/2008,

²⁰ Por.: Brzezińska A.I., Kaczan R. (2008). *Wychowanie do samodzielności: kluczowy czynnik sukcesu zawodowego osób z ograniczeniem sprawności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SWPS *Academica* /EFS (seria *Osoby z ograniczeniem sprawności na rynku pracy* – tom 3).

2/2008, 3/2008) zmiennych wpływających na jakość życia (mierzoną poczuciem zadowolenia z życia) u osób z ograniczoną sprawnością.

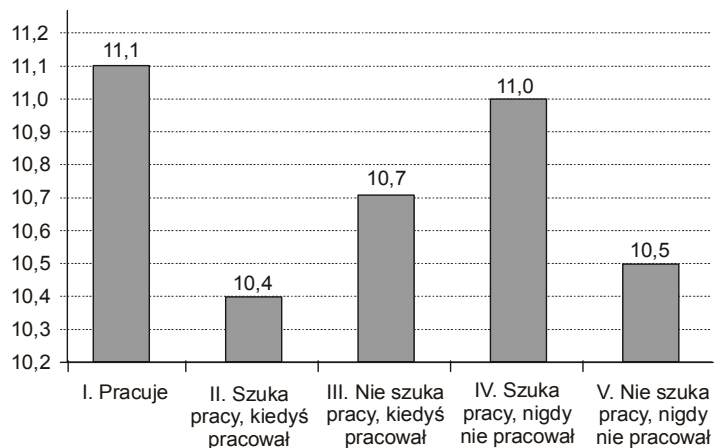
W wyniku przeprowadzonej analizy czynnikowej wyodrębniło się sześć klas czynników wpływających istotnie na jakość życia badanych osób. Wyodrębnione w ten sposób sześć klas czynników wyjaśniających łącznie aż 61% wariacji w zakresie zadowolenia z życia to:

1. **Kapitał wiedzy** – wykształcenie respondenta, jego obojga rodziców i współmałżonków bądź partnerów życiowych.
2. **Kapitał wewnętrzny** – konstruktywne przekonania o własnych możliwościach, poczucie wewnętrznej kontroli, aspiracje, podejmowany wysiłek w kierunku rozwoju i pozytywny nastrój.
3. **Kapitał wychowawczy** – wychowanie do bycia samodzielnym, odpowiedzialnym i gotowym do tworzenia partnerskich relacji z osobami bliskimi.
4. **Kapitał negatywny** – znaczna liczba negatywnych emocji i brak umiejętności ich wyrażania, okazywanie irytacji i rozdrażnienia, poczucie braku oparcia w najbliższych.
5. **Liczba sprawnych znajomych** (zlogarytmizowana ze względu na bardzo wysoką skośność rozkładu).
6. **Liczba obowiązków** nakładanych przez rodziców na osoby badane w okresie dzieciństwa.

Następnie w każdej z pięciu grup wyróżnionych ze względu na status zawodowy obliczono poziom uzyskanych sześciu czynników i porównano je ze sobą. We wszystkich przypadkach różnice między grupami okazały się znaczące i istotne:

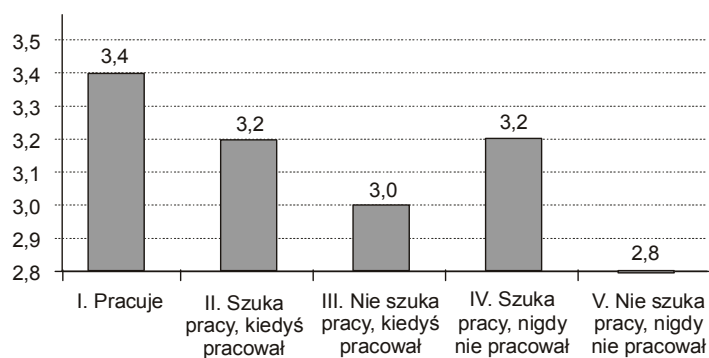
- | | | |
|--|---------------------|--------------|
| 1) kapitał wiedzy (ryc. 5): | $F(4,1464) = 7,6;$ | $p < 0,001,$ |
| 2) kapitał wewnętrzny (ryc. 6): | $F(4,1497) = 95,6;$ | $p < 0,001,$ |
| 3) kapitał wychowawczy (ryc. 7): | $F(4,1494) = 12,1;$ | $p < 0,001,$ |
| 4) kapitał negatywny (ryc. 8): | $F(4,1473) = 5,4;$ | $p < 0,001,$ |
| 5) liczba sprawnych znajomych (ryc. 9): | $F(4,1454) = 9,9;$ | $p < 0,001,$ |
| 6) liczba obowiązków w dzieciństwie (ryc. 10): | $F(4,1424) = 32,4;$ | $p < 0,001.$ |

W przypadku każdego z sześciu czynników największe różnice występują między grupami skrajnymi na kontinuum „aktywności – bierności zawodowej”, czyli między osobami pracującymi a tymi, które nie pracują, nigdy nie pracowały i pracy nie poszukują. Te pierwsze mają istotnie wyższy kapitał wiedzy, kapitał wewnętrzny, kapitał wychowawczy, większą liczbę sprawnych znajomych i doświadczyły większej liczby obowiązków w okresie dzieciństwa, a ich kapitał negatywny jest dużo mniejszy.



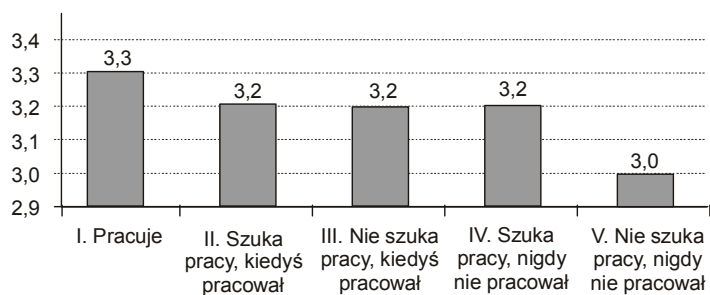
Ryc. 5. Kapitał wiedzy w podziale na statusy zawodowe

Źródło: na podstawie badań własnych



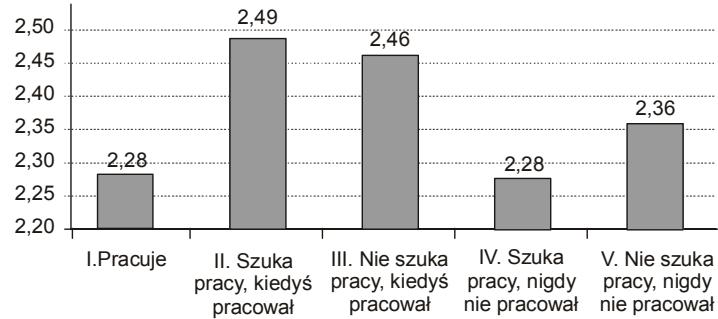
Ryc. 6. Kapitał wewnętrzny w podziale na statusy zawodowe

Źródło: na podstawie badań własnych

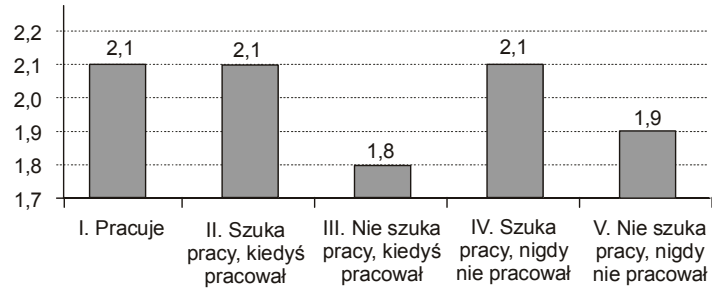


Ryc. 7. Kapitał wychowawczy w podziale na statusy zawodowe

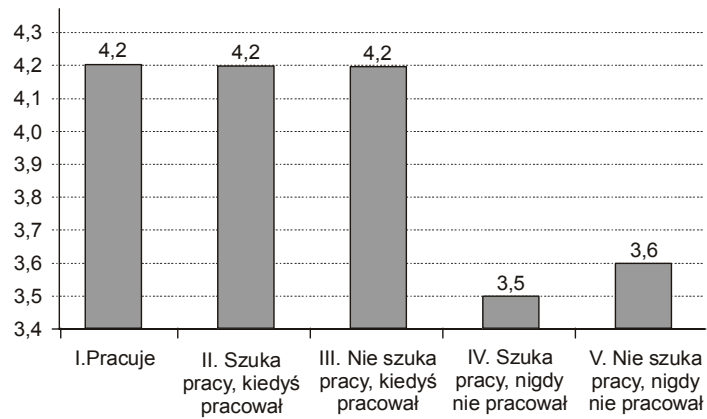
Źródło: na podstawie badań własnych



Ryc. 8. Kapitał negatywny w podziale na statusy zawodowe
Źródło: na podstawie badań własnych



Ryc. 9. Liczba sprawnych znajomych (logarytm naturalny) w podziale na statusy zawodowe.
Źródło: na podstawie badań własnych



Ryc. 10. Liczba obowiązków nakładanych na osoby badane w dzieciństwie przez rodziców w podziale na statusy zawodowe.
Źródło: na podstawie badań własnych

Porównanie wszystkich sześciu wykresów (patrz: ryciny od 5 do 10) pozwala na stwierdzenie, iż:

- podobnie wysoki kapitał wiedzy, kapitał wychowawczy i jednocześnie podobnie niski kapitał negatywny mają dwie grupy: osoby pracujące oraz osoby, które dotąd nie pracowały, ale pracy poszukują,
- cechą wspólną osób, które pracy szukają, jest podobnie wysoki kapitał wewnętrzny, kapitał wychowawczy oraz liczba sprawnych znajomych,
- cechą wspólną osób, które nie poszukują pracy jest mała liczba sprawnych znajomych oraz podobnie niski kapitał wewnętrzny,
- osoby najbardziej bierne, czyli takie, które nie szukają pracy i nigdy nie pracowały, mają najniższy kapitał wewnętrzny i najniższy kapitał wychowawczy ze wszystkich porównywanych grup,
- osoby, któreś kiedyś pracowały, mają podobnie duży negatywny kapitał niezależnie od tego, czy szukają pracy, czy też nie – nie można jednak orzec, czy kapitał ten zwiększył się na skutek utraty pracy, czy też znaczna liczba negatywnych emocji i brak umiejętności ich wyrażania, okazywanie irytacji i rozdrażnienia oraz brak oparcia w najbliższych były przyczyną utraty bądź rezygnacji z pracy.

Ponadto sześć wyodrębnionych czynników wprowadziliśmy jako predyktory do modelu regresji, w której zmienną wyjaśnianą był **poziom zadowolenia z życia** osób badanych. Wszystkie operacje przeprowadzono na tzw. resztach regresji po usunięciu wpływu wykształcenia i wieku²¹ w pięciu grupach wyodrębnionych ze względu na status zawodowy. Wszystkie uzyskane w ten sposób modele osiągnęły istotność na poziomie $p < 0,001$. Procent wyjaśnianej wariancji (tj. różnic w zakresie poziomu jakości życia) przez poszczególne modele przedstawia tabela 5.

Tabela 5. Wartości skorygowanego współczynnika R2 dla modeli regresji otrzymanych w wyodrębnionych podgrupach

Model dla grupy	Skorygowane R2
I. Pracuje	0,226
II. Szuka pracy, kiedyś pracował	0,150
III. Nie szuka pracy, kiedyś pracował	0,262
IV. Szuka pracy, nigdy nie pracował	0,279
V. Nie szuka pracy, nigdy nie pracował	0,251

Źródło: na podstawie badań własnych

²¹ Wcześniej wykazano bowiem, iż poziom zadowolenia z życia rośnie wraz z wiekiem i wraz z liczbą lat edukacji, czyli że bardziej zadowolone są osoby starsze i lepiej wykształcone.

Wszystkie sześć czynników wyjaśnia różną część zmienności wyników w zakresie jakości życia w pięciu porównywanych grupach – między 15 a 28%. Wg tego wskaźnika kolejność grup jest następująca:

- | | | | |
|---------------------------------------|------|---------------|------|
| • szuka pracy, nigdy nie pracował | 28%, | niewyjaśnione | 72%, |
| • nie szuka pracy, kiedyś pracował | 26%, | niewyjaśnione | 74%, |
| • nie szuka pracy, nigdy nie pracował | 25%, | niewyjaśnione | 75%, |
| • pracuje | 23%, | niewyjaśnione | 77%, |
| • szuka pracy, kiedyś pracował | 15%, | niewyjaśnione | 85%. |

Uzyskane wyniki pokazują, iż należy poszukiwać jeszcze innych czynników odpowiedzialnych za poziom aktywności bądź bierności zawodowej osób z różnymi ograniczeniami sprawności. Najbardziej „tajemnicza” okazała się grupa osób, które kiedyś pracowały, ale pracę utraciły albo z niej same odeszły i teraz znowu jej poszukują. W pozostałych czterech grupach ok. ¾ zmienności wyników nie da się wyjaśnić za pomocą wyodrębnionych zmiennych. Oznacza to, iż przeprowadzone badania należy traktować jako źródło dalszych hipotez. Poza tym poszukiwaliśmy prawidłowości na poziomie grup, a nie skupialiśmy się na indywidualnych ścieżkach rozwoju i kariery.

Trzecim krokiem w tej całościowej analizie zebranych danych było obliczenie standaryzowanych współczynników wpływu w otrzymanych modelach regresji – przedstawia je tabela 6.

Tabela 6. Standaryzowane współczynniki wpływu na zadowolenie z życia dla modeli regresji obliczonych dla pięciu statusów zawodowych

Wyodrębnione grupy	pracuje	szuka pracy, kiedyś pracował	nie szuka pracy, kiedyś pracował	szuka pracy, nigdy nie pracował	nie szuka pracy, nigdy nie pracował
Kapitał wiedzy	-0,18	ni.	-0,11	ni.	-0,16
Kapitał wewnętrzny	0,26	0,30	0,40	ni.	0,39
Kapitał wychowawczy	0,13	ni.	0,11	0,27	0,15
Kapitał negatywny	-0,26	-0,21	-0,20	-0,27	-0,28
Liczba sprawnych znajomych	0,08	ni.	ni.	ni.	ni.
Liczba obowiązków w dzieciństwie	ni.	ni.	ni.	-0,29	ni.

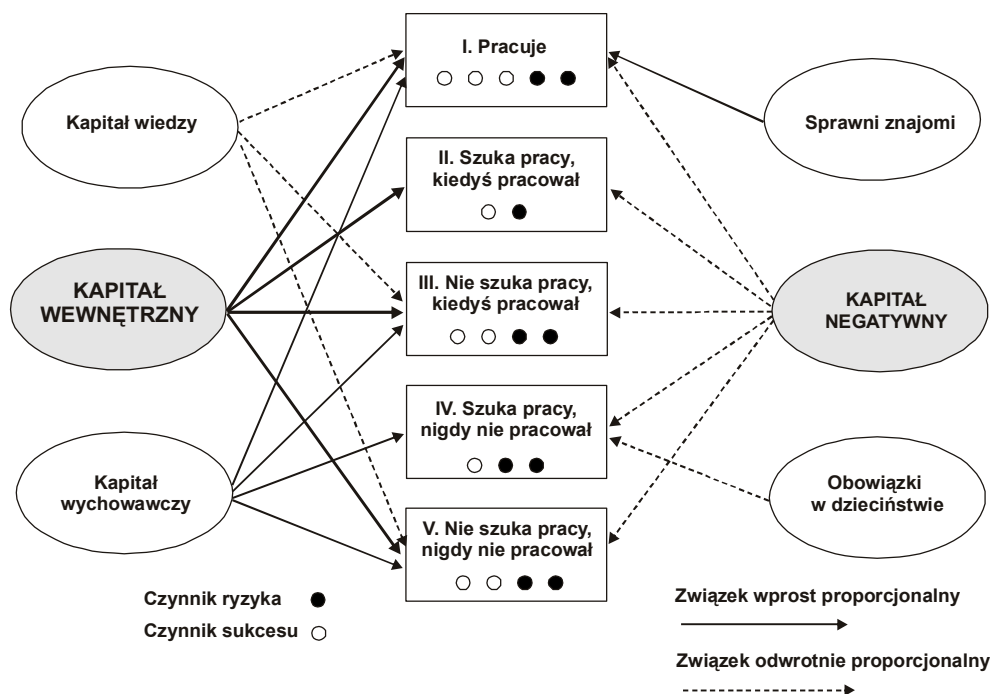
Źródło: na podstawie badań własnych

Uzyskane wyniki pokazują bardzo ciekawy obraz:

- znaczącym dla poziomu zadowolenia z życia we wszystkich grupach okazał się **kapitał negatywny**: im większy kapitał negatywny, tym niższe jest zadowolenie z życia, choć jego wpływ jest słaby,

- **kapitał wewnętrzny** znacznie silniej niż kapitał negatywny oddziałuje na zadowolenie z życia w czterech grupach – najsilniej w grupach osób, które nie szukają pracy: im większy kapitał wewnętrzny, tym większe ich zadowolenie z życia; dla osób, które nigdy dotąd nie pracowały, a szukają pracy, ten rodzaj kapitału nie ma znaczenia,
- **kapitał wychowawczy** ma największe znaczenie dla zadowolenia z życia u osób, które nigdy dotąd nie pracowały, a szukają pracy,
- **kapitał wiedzy** okazał się czynnikiem istotnym tylko w trzech grupach na pięć i to w taki sposób, że im jest większy, tym niższe jest zadowolenie z życia; przypomnijmy, że w jego skład wchodziły wykształcenie respondenta, wykształcenie jego obojga rodziców i współmałżonków bądź partnerów życiowych. Ten wynik wymaga sprawdzenia, czy odkryta zależność dotyczy w takim stopniu wszystkich elementów składowych. W każdym razie wymaga on zastanowienia, dlaczego tak się dzieje, że formalnie wyższe poziomy wykształcenia obniżają poczucie zadowolenia z życia osób z ograniczeniami sprawności; jedno z możliwych wyjaśnień mogłoby odwoływać się do porównań społecznych – nasze zadowolenie spada, gdy oceniamy się gorzej od innych w jakimś obszarze, ale w badanych grupach tylko u części osób ich wykształcenie jest niższe od wykształcenia partnerów życiowych i rodziców (por. tabela 4),
- **liczba sprawnych znajomych** oraz **obowiązki w okresie dzieciństwa** były znaczące tylko w jednej grupie – ten pierwszy czynnik podnosi zadowolenie z życia w słabym stopniu tylko w grupie pracujących, a ten drugi obniża zadowolenie z życia w stopniu umiarkowanym w grupie osób szukających pracy, które nigdy dotąd nie pracowały,
- w czterech grupach na pięć (poza osobami, które nigdy nie pracowały, ale szukają pracy) mamy podobny układ wyników: ich zadowolenie z życia zależy w umiarkowanym stopniu od kapitału wewnętrznego (podnosi zadowolenie) i od kapitału negatywnego (obniża zadowolenie),
- najmniej można powiedzieć o czynnikach decydujących o zadowoleniu z życia w obu grupach osób poszukujących pracy: w grupie, która kiedyś pracowała duże znaczenie ma kapitał wewnętrzny, a w grupie, która nigdy nie pracowała – kapitał wychowawczy, w obu natomiast posiadany kapitał negatywny obniża zadowolenie z życia.

Rycina 11. pokazuje całościowy obraz uzyskanych wyników. Widać wyraźnie, że pięć różnych statusów zawodowych jest powiązanych z różną liczbą czynników sukcesu i czynników ryzyka. Kapitał wewnętrzny jest mocną stroną wszystkich, poza tymi, którzy nigdy dotąd nie pracowali i teraz szukają pracy, natomiast kapitał negatywny obniża zadowolenie z życia w sposób istotny, choć słaby bądź umiarkowany, we wszystkich grupach osób.



Ryc. 11. Uwarunkowania zadowolenia z życia wg modeli regresji
 Źródło: opracowanie Anna Izabela Brzezińska na podstawie badań własnych

5. Podsumowanie

Z przeprowadzonych przez nas analiz wynika, iż możliwość podjęcia pracy niezależnie od uzyskiwanych dochodów i stopnia zadowolenia z nich jest ważnym czynnikiem wpływającym na zadowolenie z życia u osób z ograniczeniami sprawności.

Warto jednak pamiętać w budowaniu różnych projektów aktywizacji zawodowej, że „podjęcie i utrzymanie pracy” to istotne w okresie dorosłości zadanie rozwojowe, a nie tylko jeszcze jeden rodzaj aktywności dorosłego człowieka. Możliwość wykonywania pracy potwierdza posiadane kompetencje, pozwala na ich wykorzystywanie, buduje poczucie kompetencji i poczucie własnej wartości, daje możliwość realizowania w sposób autonomiczny swych pomysłów, umożliwia poznawanie nowych osób, stawia przed wyzwaniem i koniecznością radzenia sobie samemu lub z pomocą innych ludzi w trudnych sytuacjach, wymaga ciągłej adaptacji do zmieniających się warunków, czyli stale stymuluje rozwój.

Jest to bardzo ważne w przypadku osób z ograniczeniami sprawności, i to szczególnie tych, które doświadczają nadmiaru opieki i pomocy ze strony swych najbliższych lub różnych instytucji – lokalnych i centralnych. Takie mocno **nasycone gotowością**

do udzielania wszelkiego wsparcia środowisko to podstawowy czynnik ryzyka – grozi to bowiem stagnacją procesu rozwoju osoby niepełnosprawnej: odbiera jej poczucie podmiotowości, czyni przedmiotem w rękach innych osób. To w takich warunkach utrwała się poczucie bezradności (takie środowisko uczy bezradności!) i kształtuje się postawa roszczeniowa. W takim samym stopniu dotyczy to środowiska rodzinnego, szkolnego, rówieśniczego, zawodowego, jak i lokalnego.

Dobra, efektywna, czyli rozwiązująca istniejące problemy pomoc przez przede wszystkim uruchamianie własnych zasobów osoby, której się pomaga i zasobów jej najbliższego otoczenia, to **pomoc prorozwojowa, perspektywiczna, nastawiona na przyszłość**. Taka pomoc jest udzielana zgodnie z **zasadą subsydiarności**²². Zatem – konkludując – podstawowy **czynnik sukcesu to samodzielna aktywność osoby niepełnosprawnej**, jedynie w sytuacjach koniecznych (nagłych bądź kryzysowych) wspomagana przez innych ludzi lub formalnie przez powołane do tego instytucje.

A miarą sukcesu jest to, na ile osoby z różnymi ograniczeniami sprawności stają się ważnymi częściami („oczkami”) lokalnych czy rodzinnych sieci wsparcia i przez innych traktowane są jako dawcy pomocy, a nie tylko czy głównie jako jej odbiorcy.

Literatura

- Bee, H. (2004). *Psychologia rozwoju człowieka*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Brzezińska, A. I. (2000). *Spółeczna psychologia rozwoju*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Brzezińska A. I. (2005). Jak przebiega rozwój człowieka? [W:] A. I. Brzezińska (red.), *Portrety psychologiczne człowieka. Podręcznik praktycznej psychologii rozwoju* (s. 21-39). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Brzezińska A.I., Appelt K., Ziółkowska B. (2008). Psychologia rozwoju człowieka. [W:] J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (s. 95-292). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Brzezińska A.I., Kaczan R. (2008). *Wychowanie do samodzielności: kluczowy czynnik sukcesu zawodowego osób z ograniczoną sprawnością*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SWPS Academica/EFS (seria *Osoby z ograniczeniem sprawności na rynku pracy* – tom 3).
- Brzezińska A.I., Kaczan R., Piotrowski K., Rycielski P., Sijko K., Wiszejko-Wierzbicka D. (2008). *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności: czynniki społeczno-demograficzne*. „Nauka”, 1, s. 129-150.
- Brzezińska A.I., Kaczan R., Piotrowski K., Rycielski P. (2008). *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności: wychowanie i kapitał społeczny*. „Nauka” 2, s. 129-156.

²² Por. Chodynicka, A. M., Rycielski, P. (2008). *Inni czy podobni? Charakterystyka osób z ograniczeniem sprawności*. Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica/EFS (seria nt.: *Osoby z ograniczeniem sprawności na rynku pracy* – tom 8).

- Brzezińska A. I., Kaczan, R., Piotrowski K., Rycielski P. (2008). *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności: kompetencje osobiste*. „Nauka” 3, s. 97-123.
- Chodyncka A. M., Rycielski P. (2008). *Inni czy podobni? Charakterystyka osób z ograniczeniem sprawności*. Warszawa: Wydawnictwo SWPS *Academica*/EFS (seria: *Osoby z ograniczeniem sprawności na rynku pracy* – tom 8).
- Sęk H., Brzezińska A. I. (2008). *Podstawy pomocy psychologicznej*. [W:] J. Strelau, D. Dołński (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (s. 735-784). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Waddington C. H. (1956). *Principles of embryology*. London: Macmillan.
- Waddington C. H. (1957). *The strategy of the genes*. London: George Allen and Unwin.

Factors influencing disabled people's professional activity: the success and risk factors

The article is the fourth one prepared by our team in the series of research on life quality and occupational activity among people with ability limitations („Nauka” 1/2008, „Nauka” 2/2008, „Nauka” 3/2008). The aim of the presented analysis was to create the complex model of determinants for occupational activities of people with disabilities that takes into account the broadest possible look-out. That is why we used the variables from all the fields analyzed in the previous papers in this series i.e. (1) SES; (2) characteristics of disabilities (the type, the degree, the age of acquiring disability); (3) upbringing characteristics in childhood; (4) social network; (5) personal capacities. In order to discover the significant determinants of occupational activities and quality of life among people with different disabilities – which could be both risk and success factors – we have divided the subjects into four groups according to two variables: (1) occupationally active or inactive patients and (2) patients satisfied/dissatisfied with their own income. The group with the largest observed number of risk factors has consisted of the subjects that have been inactive (non-looking for a job) and unsatisfied with their own income. Gender, city size, education, received support, social relations, disability characteristics, upbringing characteristics and personality traits have turned out to be significant risk/success factors. Moreover the results show that in different groups of people with disabilities we find different settings of risk and success factors.

Key words: disability, occupational activity, quality of life, risk factors, success factors